

Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine

İsmail Safi*

Öz

Adalet, tarih boyunca değerli bulunulan, kutsanan ve bir ideal olarak ulaşılmaya çalışılan önemli bir kavram olmuştur. Bu idealin gerçekleşebilmesi için de siyasetle birlikte düşünülmüş, adaletin toplumda yerleşebilmesi için de ahlaktan ve uygulamalı ahlak olarak görülen siyasetten istifade edilmeye çalışılmıştır.

Hemen hemen her filozofun kafa yorduğu, teori ürettiği adalet hakkında görüş birliğinin olduğunu söylemek güçtür. Modern zamanlarda ortaya çıkan ideolojiler de nihai amaç olarak adaletin toplumda tesisini amaçlamışlardır. Bu ideolojiler içerisinde sadece muhafazakârlık, adil bir devleti önemsemekle birlikte, adaleti gerçekleştirmek için ortaya atılan teori ve ideolojilere soğuk bakmaktadır. Onlar için her insanın içerisinde zaten bu ilkeyi taşıması gerekir.

Adalet tarih boyunca bu kadar önemsenmesine rağmen, günümüzde pozitivizm ve postmodernizm gibi akımlar, adaletin metafizik ve sübjektif bir değer olduğunu iddia ederek, bu kavramın yasalarda ve toplumsal düzende egemen olmasına karşı çıkmaktadırlar. Bununla birlikte adalet, insanlık tarihi boyunca önemli bir kavram olma özelliğini hala korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, zulüm, siyaset, tabii hukuk, pozitif hukuk.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, isafi@istinye.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3672-5754

On the Justice and Politics

Abstract

Justice has been a significant concept that is seen as valuable, sacred and ideal to be reached. In order to attain this ideal, justice has always been handled with politics. It is tried to utilize from politics that is accepted as applied morality so as to put justice in a place in society.

It is hard to say that there is a consensus on justice whom many philosophers mediated on and produced theories on. Ideologies generated in modern times have aimed to establish justice in societies as an ultimate target. In those ideologies, merely conservatism takes a dim view of theories and ideologies for realizing justice although it notices about fair government. For conservatives, all people should already carry this principle with himself.

Though justice has been considered as important during history, current approaches like positivism and postmodernism by claiming that justice is a metaphysical and subjective worth, oppose to its dominance in legislation and social order. After all, justice has still protected its character of being a significant concept during the history of humanity.

Keywords: Justice, persecution, politics, natural law, positive law.

Siyaset felsefesinde açıklanması en zor kavramlardan birisi adalettir. Bu felsefenin ideal hedeflerinden birisi olan adalet, dünyayı daha iyi ve yaşanabilir bir yer haline getirmeyi amaçlayan önemli bir kavramdır. Adalet, birçok siyasi ideoloji tarafından bir amaç (telos) olarak ortaya konulmuştur. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, sınıfsız toplum, güçlü devlet vb. bütün siyasi hedeflerin nihai amacı toplumda adaleti tesis etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için savaşlar, ihtilaller, soykırımlar bile yapılması göze alınmıştır. Böylesine önemli bir kavram olan adalet hakkında tarih boyunca birçok görüş ileri sürülmesine rağmen bir fikir birliğine varıldığını söylemek güçtür.

Adalet kavramının karşıtı olan zulüm, haksızlık ve adaletsizlik ise, insanların baskı altında tutulması, jakoben yöneticiler tarafından yönetilmesi, özgürlüklerinin sınırlandırılması ya da tahribi anlamına gelmektedir. Bu yönetim şekillerinde adaletin olmadığı, tiranlık, monarklık gibi keyfiliğin egemen olduğu söylenebilir. Buna rağmen adaletin toplumda tesisi için zaman zaman zulümlerin yapıldığına da tarih şahitlik etmiştir.

Adalet, hak ve hukuk kavramlarıyla yakından ilgilidir. Bu hak kavramı, aynı zamanda insanların elde ettikleri, kutsal saydıkları ve güvende hissettikleri bir sığınaktır. Yasalarla sağlanan adalette kuralların genel olması, eşit (müsavat) olarak uygulanması, insanlar arasında ayırımın yapılmaması beklenir. Adaletin asıl gereği zaten budur. Bu yüzden adalet terazi ile simgeleştirilmiştir. En erken medeniyetlerden günümüze kadar kullanılan hakkın yerini bulması, hesap verme, denge, eşitlik, hakkın yenmemesi anlamlarında kullanılan terazi metaforu, adaleti betimleyen en önemli sembol olmuştur.

Tarih boyunca insanlar güvenlik, iş bölümü, sosyal ihtiyaçlar vb. nedenlerle topluluk halinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Tek başına yaşamayı tercih eden insanların çok istisnai olduğu, daha çok hikâyeye, roman vb. literatürde ekstrem bir olgu olarak ele alındığı görülmektedir. Topluluk halinde yaşayan insanlardan konulmuş olan kurallara uyulması beklenir; aksi durum olan kuralların ihlali ise, hak ve hakkaniyete aykırı bir eylemdir. Zira adalet kavramı, hakkın yerini alması, sadece kişinin kendisi değil, başkalarının da kurallara uymasına bağlıdır.

Adalet kavramı İlk Çağlar'dan beri filozof ve düşünürlerin ilgisini çekmiş, bu konu hakkında çok çeşitli fikirler ortaya konmuştur. Adalet kavramını felsefe tarihinde ilk kez insanı merkeze alan Sofistler ve onların çağdaşı olan Antik Yunan'ın üç büyük ismi Sokrates, Platon ve Aristoteles'te görmekteyiz. Onların siyaset felsefesinde adalet, bütün faziletleri içine alan önemli bir kavramdır.

Platon'un ustası olan ve felsefeyi bir yaşam biçimi olarak gördüğü için de yazılı bir eseri olmayan Sokrates'e (MÖ 469-399) göre adalet, iyi olanı kötü olan-

dan ayırma bilimidir. Her vicdan sahibi insanın içinde bulunan, Sokrates'in "Daimonion" dediği iç ses, aynı zamanda adaletin de sesidir. İnsan yaşarken bu sese kulak vermeli, yaşamını ilahi olan bu iç ses yönlendirmelidir.

Bu üç büyük düşünür içerisinde adalet teması en çok Platon'da (MÖ 427-347) güçlü bir şekilde kendine yer bulur. O, adaleti kendinde iyi olan bir şey olarak görür. Ona göre adalet, temelini site devletinin üzerinde bina ettiği iş bölümü ilkesinden alır. Adil bir sitede her yurttaş ve her sınıf kendileri için en iyi olan yerde bulunur ve sınıflar arasında bir uyum vardır.

Siyaset filozoflarının ilk isimlerinden olan Platon, siyaseti uygulamalı ahlak olarak görmüş, bu bağlamda bütün erdemlerin dört büyük erdem içerisinde toplanabileceğini iddia etmiştir. Ona göre, (1) Bilgelik (hikmet, *sophia*), (2) Cesaret (şecaat, *andreia*), (3) Ölçülülük (iffet, *sophrosyme*) ve (4) Adalet (*dikaio syne*) şeklindeki bu dört erdem içerisinde en önemlisi adalettir ve bu erdem hepsini içine alacak ve kapsayacak bir erdemdir.

Platon dört erdem anlayışında, bilgeliği yöneticilerle, cesareti askerlerle, ölçülülüğü zanaatkarlarla sembolleştirmiştir. Bu üç erdem arasındaki uyumu üst bir erdem olarak gördüğü adalet sağlamaktadır. Zira birbirinden oldukça farklı bu üç sınıf arasındaki uyumu ancak adalet sağlayabilir. Adalet; bilgelik ve erdem olduğundan, bilgisizlik ve adaletsizlikten daha güçlüdür (351b).

Platon adalet konusundaki düşüncelerini ağırlıklı olarak *Devlet* adlı eserinde ortaya koymaktadır. Bu eserinde şair Simonides'in adaletle ilgili söylediği "herkese borç olanı geri vermektir." (331e) sözünden hareketle adaleti, kendi işiyle uğraşmak, kendi işini yapmak şeklinde yorumlamaktadır (433b). Ona göre adalet, ruhsal öğelerin uyumudur.¹ Ruhumuzun her bir ögesi kendi doğasına uygun işi yaptığında her birimiz kendi uygun işlevini gören adil bir insana dönüşür (441e). Her yurttaşın ve sosyal sınıfın, kendileri için en iyi olanı yapmaları gerekir.² Adaletsizlik, bir başka deyişle ahlak bozukluğu ise, ruhun daha aşağı öğelerinin bir hiyerarşik düzene başkaldırmasından başka bir şey değildir (443b). Dolayısıyla ruhtaki adalet ve adaletsizlik, bedendeki sağlık ve hastalığa benzetilebilir. Bu yüzden Platon, adaletin önemine vurgu yaparak, adil biçimde yaşamının mı yoksa kötülük ederek yaşamının mı daha adil olduğunu sorgulamanın saçma olduğunu düşünür (445b). Adaleti karşıtı olan zulümden üstün tutan bir şey de mutluluk kavramıdır. Zira baktığımız zaman adil bir insanın adaletsiz insandan daha mutlu olduğunu görürüz (585c). Bu durum doğruluk ile adalet arasında bir

1 Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s. 190.

2 Anthony Kenny, *Antik Felsefe*, çev. Serdar Uslu, İstanbul, Küre Yayınları, 1997, Cilt: I, s. 296.

koşutluk olduğunu göstermektedir; bu yüzden doğru ve adil olanın mutlu olacağı iddia edilmiştir.

Üç kıtaya hükmeden Büyük İskender'in de hocası olan Aristoteles (MÖ 384-322), adalet kavramına fazlaca kafa yoran düşünürlerden bir diğeridir. Ona göre adalet iki türdür. Bunlardan ilki, paylaştırıcı/dağıtıcı adalettir. Bunun ölçüsü geometrik bir yöntemle hakkın bireysel çabaya göre dağıtılmasıdır.³ Onurun, paranın ya da toplumdaki yurttaşlar arasında bölüşebilir olanların dağıtılmasında bu adalet anlayışı etken olur. Adaletin ikinci türü ise düzeltici adalettir. Bu adalet türü, insanın özgür iradesiyle yapmış olduğu anlaşmalar, alışveriş, kefillik vb. eylemler neticesinde aritmetik eşitlik yöntemiyle gerçekleşir.

Bu bağlamda Aristoteles adaleti, eşitlere eşit, eşit olmayanlara farklı muamele etmek olarak nitelemiştir. Ona göre kişiler ve şeyler arasında eşitlik (aynı oran) olmalıdır. Eğer kişiler eşit değilse, onların payları da eşit olmayacaktır. Yani adalet bir tür orantıdadır. Onun eşitlik anlayışı, objektif, herkese eşit miktarda değil; sübjektif (hak edişe göre) bir eşitliktir.⁴

Aristoteles'e göre adalet, insanın davranışlarının doğru olup olmadığını gösteren en önemli ilkedir. Haksızlık ve onun sonucu olan adaletsizlik, yasalara uymamak, her zaman fazlasını istemek ve eşit olmamak anlamına gelir. Hak ve adalet ise, yasaya uygun davranmak ve eşitliğe riayet etmek demektir. Bu yüzden yasal olan ve eşitliğe uygun olan hukuki, yasal olmayan ve eşitliği bozan şey ise gayri hukukidir.⁵ Bu yüzden onun anlayışında adalet, en yüksek iyiliği amaçlayan en yüksek türden topluluktur. Aileden önce organik bir bütün olan devlet yasalarla yönetilir. Yasa ve adalet olmadığı sürece insan, hayvanların en vahşisi olacaktır. Sitenin temeli en yüksek iyiliktir, çünkü insan sadece site içinde kendini tam anlamıyla gerçekleştirebilir (1128b 35).⁶

Aristoteles'te ahlak ile siyaset iç içedir. Ahlakta amaç fani olan insanın bu dünyada elinden geldiğince ölümsüzlüğü yakalamasıdır. Burada adalet önemli bir işlev görmektedir. Ona göre ahlakı dünyada egemen kılmanın yolu siyasetten geçmektedir. Yani ideal, göksel bir ülküsü olan ahlakı yeryüzüne indirmek için siyaset gerekmektedir. O yüzden Aristoteles insana “politik bir varlık” olarak bakmaktadır. Adaletin uygulayıcısı olan devlet ise, en yüksek iyiliği amaçlayan

3 Arslan Topakkaya, “Aristoteles'te Adalet Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2&6, Kış, 2009, s. 632.

4 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, 4. Baskı, İstanbul, Bilgesu Yayıncılık, 2012, s. 90.

5 Topakkaya, “Aristoteles'te Adalet Kavramı”, s. 628.

6 Kenny, *Antik Felsefe*, Cilt: I, s. 107.

en yüksek türden bir topluluktur. Dolayısıyla Aristoteles'te adalet, erdemin bir parçası değil, erdemin bütünüdür. Adaletin karşıtı olan zulüm ve haksızlık ise, kötülüğün bir parçası değil, kötülüğün bizatihi kendisidir (1130 5-10).

Bu üç büyük filozofun adalet anlayışına baktığımız zaman, adaletin siyaset ve ahlak ile iç içe ele alındığını görmekteyiz. Site devletinde iyi ve mutlu yaşamayı diğer erdemlerle birlikte adalet erdemi mümkün kılar. Yine bu düşünürler adaleti, erdemin bütünü, hatta erdemin kendisi olarak ele almakta; ayrıca adaleti, eşitlik ilkesi temelinde herkese hakkını vermek şeklinde yorumlamaktadırlar.

Orta Çağ'a geldiğimiz zaman, adalet kavramı bir evrilme geçirmiş, felsefenin bütününde olduğu gibi siyaset felsefesi de teolojik bir renge bürünmüş, adalet kavramı da bu çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır. Orta Çağ'da adalet kavramına bir diğer yaklaşım ise, özellikle Stoa felsefesinde ve Skolastik felsefede gördüğümüz üzere, adaletin doğal hukukla irtibatlandırılmasıdır.

Batı dünyasında adalet bu şekilde ele alınırken, doğu dünyasında adalet en fazla değer verilen erdemlerden biri sayılmıştır. Örneğin eski Türk geleneklerinde adalet, “değişmez töre ve yasanın tarafsızlıkla uygulanmasıdır.”⁷

İslâm kültürü de adaletle özellikle vurgu yapmıştır. Edebî ve felsefi eserlere baktığımız zaman vurgu ve önemin bu yönde olduğunu görüyoruz. Çünkü İslâm'ın amacı ideal bir toplum kurmaktır. Bunun için de adalet anahtar terim görevi yapmaktadır. Bu konuda birçok eser bulunmakla birlikte, siyaset felsefesi açısından bu konuya ele alan en önemli isim Fârâbî olmuştur. Ona göre, topluluk hâlinde yaşayan insanların bir arada yaşamalarında mutlulukla birlikte adalette önemli bir ilke olmuştur.⁸

İslâm düşünürleri adalet kuramını ortaya koyarken, Platon'un dört erdem anlayışı ile Aristoteles'in altın orta (denge) kuramını merkez almışlardır. Bu yüzden İslâm düşüncesinde adalet, aşırılıklardan kaçınma, yani denge ve orta nokta olarak görülmüştür. Ölçülülük anlamında “itidal” kelimesinin kökü de adaletten gelmektedir. Adaletin amacı, bireysel ve toplumsal dengenin sağlanması, korunması ve sürdürülmesidir. Yani İslâm düşüncesinde aslanan adalettir; hukuk, esas itibarıyla adaletin vasıtasıdır. Bu yüzden “Adalet mülkün temelidir.” (*el-Adliü esâsü'l-mülk*) denilmiş, yine adalet, barış ve sükûn içinde (terazi metaforu) yaşamının temel şartı sayılmıştır.

7 Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, Eren Yayınları, 2005, s. 75.

8 Fârâbî, *el-Medinetü'l-fâzıla (İdeal Devlet)*, çev. Ahmet Arslan, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s. 122.

Dinlerin ortaya çıkışının bir sebebi de toplumdaki adaletsizliği ve zulmü ortadan kaldırmaktır. İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemde Arabistan'da cahiliye çağı yaşanmakta, insanlar köleleştirilmekte, kadınlar ezilmekte ve çocuklar cinsiyetleri yüzünden diri diri toprağa gömülmekteydi. İslâmiyet işte böyle adaletsizliğin ve zulmün kol gezdiği bir ortamda bunlara karşı tarih sahnesine çıkmıştır. Kur'an, inananları cahiliye çağındaki bütün bu adaletsizliklere karşı gelmeye çağırarak, bu zorlu eylemi "sarp eşiği aşmak" (Beled, 90/12) olarak nitelemiştir.

Adalet kavramı, Kur'an ve hadislerde sıkça geçmektedir.⁹ Cuma namazlarında "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı... emreder." (Nahl, 16/90) ayeti ile hutbe sonlandırılır. İslâm düşüncesinde adalet, siyaset felsefesi eserlerinin yanı sıra nasihatname ve layihalarda da sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Bu konuda bir örnek olarak Koçi Bey'in (ö. 1650) layihısından şu çok bilinen ifade verilebilir: "Küfür ile dünya durur, zulüm ile durmaz!" O, adaletin zıddı olan zulüm ile ortaya konan sistemin yıkılmaya mahkûm olduğunu vurgulamıştır.¹⁰

Düşünce tarihinde adalet kavramı bu şekilde bir anlam ifade ederken, 1789 Fransız Devrimi ve Aydınlanma düşüncesiyle birlikte insanlık yeni bir döneme girmiş, bütün felsefe, kavram ve yaklaşımlar yeniden belirlenmiştir. Bundan en çok nasibini alan da adalet kavramı olmuştur. Aydınlanma ile birlikte insanı, bilimi, akli merkeze alan düşünceler, adalet kavramını da bu bağlamda ele almış, onu seküler bazda yorumlamaya çalışmışlardır. Aydınlanma sonrası ortaya çıkan ideolojiler ise adaleti kendi ideolojilerinin/projelerinin sonunda elde edilecek bir amaç (telos) olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan, ideolojilerin adaletin bilinçli olarak sadece bir yönünü ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Örneğin sosyalistler adaleti, sınıfsız toplumda; liberaller özgür ve birey merkezli bir anlayışta; muhafazakârlar ise adil bir devlette mümkün görmüşlerdir. Böylece bütün bu ideolojiler projelerini gerçekleştirmek için büyük kitleleri de peşine takarak bir ideal uğruna hareket etmişlerdir.

Bu bağlamda ideolojiler içerisinde Sosyalizm'in toplumda eşitliği gerçekleştirebilmek için adalet temasını eleştirel bir tarzda ele aldığını görmekteyiz. Bu ideolojinin kurucusu olarak görülen Karl Marks (1818-1883), ortak üretime

9 Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/53; Nahl, 16/90; Mümtehine, 60/8.

10 XVII. yüzyılda yaşayan Koçi Bey, ününü iki padişaha sunduğu iki kıymetli *Risâle*'den almıştır. Bu *Risâleler*'den ilkinin, 1631'de IV. Murad'a, ikincisini ise Sultan İbrahim'e sunmuştur. Koçi Bey *Risâleler*'inde, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve zayıflama nedenlerini ve çözüm çarelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yüzden Batılılar Koçi Bey'i "Osmanlıların Montesquieu'sü" olarak görmektedirler. Bk. *Koçi Bey Risâlesi*, sad. Z. Danişman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

herkesin kendi yeteneği ölçüsünde katkı sağlaması şartıyla, herkesin ihtiyacına göre pay almasını adaletin bir gereği saymıştır. Ona göre iyilik, hakikat ve adalet gibi temalar, var olan düzeni meşrulaştırmak ve rasyonalize etmek için kullanılan kavramlardır. Buna göre adalet, ekonomik açıdan toplumda baskın olan sınıfın talep ve üretim şekillerini devam ettirmeyi ve onların meşru olmayan durumlarının devam ettirilme isteğini temsil etmektedir. Buna rağmen sosyalizm toplumda sosyal adaletin gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Bu adalet anlayışı doğru gibi görünse de ihtiyacın ne olduğu tartışmalı olup, buradan hareketle öznellik ve keyfiliğin çıkması muhtemeldir.

Modern zamanlarda adalet ise, daha çok hukuk ile ilintili düşünölmeye başlanmıştır. Baktığımız zaman hukukta adaletin tarih boyunca iki teori ekseninde tartışıldığını görmekteyiz. (1) Tabii hukuk teorisi, (2) Hukuki pozitivizm teorileri.

Bu teorilerden tabii hukuk teorisi, adalet kavramına sıkıca bağlı kalıp, onu merkeze alırken; hukuki pozitivizm teorisi çoğunlukla onu dışlar. Tabii hukukta, hukuk demek adalet demektir. Yasalar adil olmak zorundadır. Hukuki pozitivizm ise, yasalar adalete uygun ise geçerli; değilse geçersizdir.

İki teoriyi de göz önüne alınca akla şu soru gelmektedir: O halde hukuk kurallarının geçerliliğinin ölçüsü olan adalet ve adillik nasıl oluşur? İki teori ekseninde bunun cevabı şu şekilde verilmektedir.

İlk Çağlarda tabii hukuk adalet tanımında adil, tabiata uygun olandır. Tabiata uygun olan şey adil; tabiata uygun olmayan şey ise adil değildir. Yani toplumsal düzen doğa düzenine (tabiata) uygun olmalıdır. Ancak bu durumda yasalar adil olabilir. Bu yüzden Platon ve Aristoteles, köleliği meşru görmüş, tabiatın bazı insanları efendi, bazılarını da köle olarak yarattığını düşünmüştür.

Yunan düşüncesi her konuda olduğu gibi adalet konusunda da teorik açıklamalar yaparken; Roma düşüncesi ile pratiğin ve hukuk düşüncesinin yerleştiğini görmekteyiz. Roma hukuku da tabii hukuk anlayışını benimsemiştir. Modern hukuk anlayışının temelini oluşturan bu anlayışta hukuk, tabiatın bir ürünüdür.

Orta Çağ boyunca teolojinin etkisinde kalan felsefe, kavramları ve teorilerini de bu minvalde ortaya koymuştur. Tabii hukuk anlayışının devam ettiği Orta Çağ'da adil olan, Tanrı'nın emirlerine uygun olan şeydir. Tanrı'nın emirlerine aykırı olan şey de doğal olarak adil görülmemiştir. St. Augustinus (354-430) ve St. Thomas Aquinas'ın (1225-1274) sistemleştirdiği bu anlayışta hukuk, dinden hareketle oluşmak ve ilahi bir hüviyete bürünmektedir. Bu yüzden insan ebedi ve ilahi iradeyle ortaya konan yasalara uyması gerekir. Bu yüzden insan ebedi ve ilahi iradeyle ortaya konan yasalara uyması gerekir. Bu teolojik anlayışın temelinde, insanları yaptıklarından dolayı ödüllendirecek veya cezalandıracak olan en yüksek ölçüt olan Tanrı'nın adaleti bulunmaktadır.

Yine Orta Çağ'ın büyük filozoflarından biri olan St. Anselmus da (1033-1109) adaleti, iradenin doğruluğu ve düzgün kullanımı olarak tarif ederek, hakikat, doğruluk ve adaletin birbiri yerine kullanılabilecek kavramlar olduğunu söyler. Bu anlayışı daha ileri bir aşamaya götüren Bousset de, "Adil, ilahi adaletti taklit eder." demektedir. Tanrı'yı merkeze alan (*teocentrik*) dünya görüşünde, Tanrı'nın ve onun iradesinin olmadığı bir dünyada kaba, güç ve çıkar ilişkilerinin egemen olacağı iddia edilerek; dünyada adalete, doğruluğa ve manevi yaşama yer açmak için aşkın değerlere inanmak gerektiği vurgulanmaktadır.

İlk Çağların tabii hukuk anlayışının aksine, Orta Çağ'da Tanrı'nın varlığı, yaratıcı olduğu ve adilliği merkeze alınarak hukuk ve adalet görüşü ortaya konmuştur. Metafizik ve inanç temelli bu anlayış, teolojik olup bilimsel olarak ispatlanması zordur.

Objektif salt adalet ilkesinin savunan tabii hukuk anlayışının Yeni Çağ'da farklılaştığını, anlamının tamamen değiştiğini görmekteyiz. Bu dönemde hukuk sekülerleşerek, "Adil, insan aklına uygun olan şeydir." denilmiştir. Bu anlayışta hukukun Tanrı'dan değil, akıldan (tabii akıl) kaynaklandığı düşüncesi egemen olmuştur. Yeni Çağ'ın en büyük özelliği, Orta Çağ'ın ilahi olan değerlerinin akıl ve bilim ışığında sekülerleşmesidir. Orta Çağ'ın teizminin yerini tabii din (deizm); teolojik hukukun yerini tabii hukuk; vahiy, sezgi temelli metafizik bilgi edinme kaynaklarının yerini tabii (kartezyen/pozitivist) akıl anlayışı almıştır.

Bu düşünceyi temellendiren düşünürlerden Hugo Grotius'a (1583-1645) göre, insanlarda akla göre yaşama içgüdüleri vardır. Örneğin ahde vefa, söze bağlılık gibi değerler bundan kaynaklanır. Bu içgüdü de hukukun kaynağıdır. Hukuk, insan aklının ürünüdür ve adil olan da insan aklına uygun olmalıdır.¹¹

Tabii hukuk anlayışını şiddetle eleştirerek, onun yerine pozitivist bir hukuk anlayışı koymayı deneyen yaklaşım ise Hukuki Pozitivizm'dir. Bu yaklaşım, tabii hukuku metafizik bir değer, bilim dışı olarak görüp eleştirmektedir.

Hukuki pozitivizm anlayışına göre, tabii hukukçuların savunduğu adil olan ve olmayan ayrımının objektif ve evrensel bir kriteri yoktur. Tabiatın kendisi bile adil değildir. Güçlü her zaman üstündür. Bu anlamda Orta Çağ'ın savunduğu Tanrı'nın emirlerine uygun yaşamak bu bakımdan daha tutarlıdır. Pozitivist teoriye göre, adalet kavramı bir değer olarak bilinemeyeceğinden hukuk biliminin inceleme alanı dışında kalmalıdır.

11 Orhan Münir Çağlı, *Hukuk Başlangıcı Dersleri, 1. Kitap*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1963, s. 295.

Hukuki pozitivism anlayışına bir bütün olarak baktığımızda, Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan pozitivism akımı ve bu akımın en uç örneklerinden olan Viyana Çevresi'nin etkisinde kaldığını görüyoruz. Onlara göre sadece olgusal yargılar ampirik olarak doğrulanabilir. Bu alan bilimin alanıdır. Ahlak, değerler vb. alanlar bilinemez ve görecelidir. Bu anlamda adalet kavramı metafizik bir kavram olduğundan hukuk alanının dışına çıkarılmalıdır.

Platon, Aristoteles, Ulpianus, Kant, Rawls, Nozick'e kadar İlk Çağ'dan günümüze kadar birçok filozof adalet konusuna kafa yormuştur. Çağdaş düşüncede de adalet kavramı güncelliğini hala korumaktadır. Bu konuyu en özgün bir şekilde ele alan ve yazdığı *Theory of Justice* (1971) adlı eseriyle tartışma yaratan isim John Rawls'dir. Onun bu eseri, siyasal içeriklerin toplumsal hayatı değiştirebileceği iddiasıyla en önemli çalışmalardan biri sayılmıştır.¹² Rawls (1921-2002) bu eserinde, Bentham'ın faydacı adalet anlayışını eleştirerek, ona karşı alternatif bir adalet kuramı ortaya koymayı denemektedir. Devlet kuramları içerisinde Hobbes devleti güvenlikle, Locke özgürlükle, Rousseau eşitlik ilkesiyle meşrulaştırırken; Rawls onu adalet teması üzerine temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre adalet, toplumsal yapının temeli olup, kolektif bir siyasal düzen adalet ilkesine dayanmalıdır. O, bütün kural, yasa, ilkelerin adalet ilkesinden kaynaklanan sınırlamalarla belirlenmelerini istemektedir. Bu anlamda toplumsal hak ve özgürlükler, gelir ve servet gibi tüm metanın bölüşümü, adaletin en önde gelen fonksiyonlarıdır.¹³

Rawls, teorisini temellendirmek için “bilgisizlik peçesi” adlı özgün bir görüş ortaya koymaktadır. Bunun amacı, kimsenin kendi çıkarını başkalarının çıkarları pahasına korumaya çalışmamasını sağlamaktır. Bunun için de Rawls farazi bir görüşme hayal etmektedir. Görüşmede herkes eşit olarak azami özgürlüğe sahip olacaktır. Özgürlüğün bölüşümünde eşitlik sağlanmalı, daha sonra metaların bölüşümüne geçilmelidir. Onda pozitif adalet ilkesi, özgürlük ilkesini incelemektedir.

Rawls, bilgisizlik peçesi altında yapılan bu görüşmeden sonra adalet anlayışı ile sınırlanmış bir adil anayasa hazırlanmasını önermektedir. Adaletin gerçekleşmesi için uygulanan kuralların adil olması gerekir. Ona göre idealde adalet, insanların hak ettikleri şeye sahip oldukları; hak etmedikleri şeye sahip olmadıkları zaman gerçekleşir.¹⁴ Yine onun adalet kuramında, adalet olmadan hak ve hu-

12 Samuel Gorowitz, “John Rawls: Bir Adalet Kuramı”, *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, çev. Serap Can, İstanbul, 1980, s. 267.

13 John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, 1971, s. 60.

14 John Kekes, “Adalet: Muhafazakâr Bir Görüş”, çev. Cennet Uslu, *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 15, Kış, 2008, s. 24.

kuktan bahsedilmesi imkânsızdır. Adaletin tam anlamıyla sağlanması ise, ancak düzenli, kurallı ve rasyonel bir toplumda mümkündür.

Rawls'ın adalet anlayışına yöneltilen en büyük itiraz, kendi adalet kuramını kapalı bir toplum varsayımına dayandırmasıdır. Oysa günümüzde toplum doğumla girilip ölümle çıkılan bir kapalı sistem değildir. Küreselleşen dünyada artık bu imkânsız bir durumdur. Açık bir toplumda hak ve hakkaniyetin yerine getirilmesi ve elde edilmesi gerçek anlamda adalettir.

Sonuçta insanlık tarihi boyunca adaletin gerçekleşmesi için radikal değişimler önerilmiş, adaletsizliği ortadan kaldırmak için çeşitli kurumlar oluşturulmuş, anayasalar, yasalar tesis edilmiş ve pek çok düşünür tarafından değişik kuramlar ve ütopyalar ortaya konulmuştur. Düşünürler de bu amaçla teoriler üretmiş, adaletin sağlanması için ilke, düstur ve maksimler ortaya koymuşlar, dünya yurttaşlığı için kafa yormuşlardır. İdeolojilerin de temel hedefi, uygulanacak projelerle adaletin elde edilmesidir. Ancak muhafazakârlar için adaleti tesis için devrimci ve radikal çözümler gereksiz ve geçersizdir. Özgürlük, eşitlik, adalet gibi soyut ilkeler yerine, yaşam tecrübesi daha önemlidir. Zira adalet için çalışmak ve küçük çaplı bir çabaya çağrıda bulunmak yeterlidir. Bunun için radikal değişimlere ihtiyaç yoktur.¹⁵ Yine ideolojilerin yaptığı gibi adaleti eşitlik ile irtibatlandırmak yanlıştır. Çünkü -Burke'ün de özlü bir şekilde ifade ettiği gibi- doğuştan eşit olmayanların yaşarken eşit olmalarına çalışmak başarılması mümkün olmayan beyhude bir çabadır.

Günümüzde adalet anlayışının göreceliliğine en fazla vurgu yapan akım post-modernizmdir. Bu akımla birlikte insanların bağlandıkları adalet, eşitlik, özgürlük gibi ortak amaç ve idealler meta-anlatı olarak görülmüş, hakikat arayışı ve aşkın değerler yok sayılarak güçlü bir görecelik anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Yapıcı olmayıp yıkıcı bir karakter arz eden bu durum, sosyal bilimler, felsefe ve teoloji için büyük bir sorun teşkil edecek görünmektedir.

Sonuçta adalet, dünyayı daha mükemmel bir hale getirmeyi amaçlar. Bunun belli bir teorisi ya da ideolojisi de olamaz. Çünkü adalet, şemsiye, kuşatıcı bir kavramdır. Bunun aksinin yani adaletsizliğin ve zulmün dünyayı ne hale getirdiği ortadadır. O halde bugün yapmamız gereken şey, kaybettiğimiz manevi yönleri yeniden keşfederek, yüzümüzü hayata çevirmek, kuramlardan, üst anlatılardan çok, ahlaki yaşantılarımıza bakmaktır. Böylece doğruluk, dürüstlük, bilgelik, adalet gibi ahlaki değerlerin varlığını görmek hiç de zor olmayacaktır.

15 Kekes, "Adalet: Muhafazakâr Bir Görüş", s. 47.

Kaynakça

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, 4. bs., İstanbul, Bilgesu Yayıncılık, 2012.

Çağıl, Orhan Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri, 1. Kitap*, İstanbul, İÜHF Yayınları, 1963.

Fârâbî, *el-Medinetü'l-fâzıla (İdeal Devlet)*, çev. Ahmet Arslan, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.

Horowitz, Samuel, "John Rawls: Bir Adalet Kuramı", *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, çev. Serap Can, İstanbul, 1980.

İnalçık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, Eren Yayınları, 2005.

Kekeş, John, "Adalet: Muhafazakâr Bir Görüş", *Muhafazakâr Düşünce*, çev. Cennet Uslu, sayı 15, Kış 2008.

Kenny, Anthony, *Antik Felsefe*, çev. Serdar Uslu, İstanbul, Küre Yayınları, 2017.

Koçi Bey Risâlesi, sad. Z. Danışman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Rawls, John, *A Theory of Justice*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1971.

Topakkaya, Arslan, "Aristoteles'te Adalet Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 2/6, Kış 2009.